

Zběsilý sex a vraždění na scéně ostravské opery. Lady Macbeth Mcenského újezdu je sugestivní představení

Ostravan.cz, 9.3.2018

Opera, která znamená epochu. Satirická tragédie Dmitrije Šostakoviče Lady Macbeth Mcenského újezdu vtrhla do Ostravy. A s ní i zběsilý sex, pudové vraždění a řinčení okovů. Sociální satira a groteskní škleb Šostakoviče, který nezůstal nepotrestán. Premiéra v Národním divadle moravskoslezském byla v rukou dirigenta Jakuba Kleckera, který připravil její hudební nastudování. Režii připravil Jiří Nekvasil a v hlavních rolích se ve čtvrtek představili lordanka Derilova, Martin Bárta, Josef Moravec, Vadim Zaplechny, Veronika Holbová, Lukáš Zeman a další. Orchestr opery NDM řídil Jakub Klecker.

lordanka Derilova v hlavní roli Lady Macbeth Mcenského újezdu.

Foto: Martin Popelář

Téma, které Šostakovič v Lady Macbeth rozvinul, je temnou minulostí Ruska. Strašného Ruska trestných výprav, policejních komisařů, písařů, pijanů... „Je to swiftovská i voltairovská groteska... demaskující groteska...“ píše skladatelův přítel Ivan Sollertinskij v roce 1934. Syžet ke své druhé a poslední opeře Šostakovič našel takřka náhodou: znáte to, když v knihkupectví přebíráte očima bez cíle zářivé obálky knih. Asi tak nějak objevil Šostakovič nové vydání Leskovovy novely. Námět byl na světě. Lady Macbeth vtáhla skladatele tak hluboko, že zamýšlel napsat celou operní tetralogii. Přitom Šostakovič vykonal nutný myšlenkový posun od strnulé kronikářské popisnosti k obětem, které se stávají katy. A vrah se stává sám obětí.

Lady Macbeth byla poprvé provedena v Leningradě 22. ledna 1934. Byl to bouřlivý úspěch, stejně jako první moskevská inscenace o dva dny později a desítky dalších provedení. Proto bylo absolutním překvapením, když začátkem roku 1936 vyšly dvě stati, které kritizovaly Šostakovičovu hudbu. První měla nechvalně proslulý název Chaos místo hudby, v níž byl skladatel obviněn z „krajního formalismu“, „hrubého naturalismu“ a „melodické ubohosti“. Za deset dní vyšel článek s názvem Baletní faleš věnovaný baletu Světlý potok. Roky přešly a skutečnost ukázala, že Šostakovičovo krédo „tvořivé práce“, které si vytyčil během práce na své 4. symfonii, je silnější a přežilo i zkázonosné útoky na jeho dílo.

Vraťme se však ke specifikům ostravského nastudování. Jak jsme již zmínili v úvodu, režii opery měl na starost ředitel Národního divadla moravskoslezského Jiří Nekvasil, který se profiluje dlouhodobě jako specialista na operní díla 20. století. Hudební nastudování zrealizoval šéf ostravské opery Jakub Klecker. Scénu připravil Daniel Dvořák, kostýmy Marta Roszkopfová a choreografii Marek Svobodník. Důležitou součástí opery byla také videoprojekce, kterou měl na starost Otakar Mlčoch. Náročné sborové party připravil Jurij Galatenko a dramaturgii opery Eva Mikulášková. Šostakovičova opera dostala v Ostravě do vínku zbrusu nový český překlad, který obstaral pedagog Filozofické fakulty Ostravské univerzity, rusista Igor Jelínek. Jak takový složitý konglomerát osobností, profesí a autorských přístupů zafungoval u multiplikačně hypersenzitivního Šostakoviče?

Aktuální ostravská inscenace vtahuje okamžitě do světa prudkých kontrastů. Tím je na první pohled zářivé a blyštivé pozlátko šatů Katěřiny (lordanka Derilova), které symbolizují její postavení ženy bohatého kupce. Jenže Katěřina je žena citově vyprahlá, sužovaná chtíčem, který její manžel Zinovij Borisovič (Josef Moravec) nedokázal nikdy rozdmýchat ani uhasit. Naproti tomu svět jejich statku je špinavý a plný vyžilých a alkoholem zničených nádeníků a zbídačelých mužiků. V takovém prostředí se dobře „šéfuje“ ambicióznímu „hřebci“, novému příručímu Sergejovi (Vadim Zaplechny), který v jedné z prvních scén brutálně před zraky mužské chátřky znásilní Axiňju (Veronika Holbová). Následně si troufne i na Katěřinu, která s ním svede – spíš než marný boj – jakousi rituální grotesku o mužské dominanci a surovém prospěchu, který z ní plyne.

Katěřině nevadí, že dává slib manželovi, nebojí se ani podezřívavého a chtivého tchána (Martin Bárta), který kolem ní krouží jako ostříž a šikanuje ji neustálými požadavky i trapným sváděním. Podléhá Sergejovi a bezhlavě se do něj zamiluje, ani na okamžik si neuvědomujíc skryté zjištění podobných povah, které kromě okamžité rozkoše vždy upřednostní osobní profit před trvalým citem.

Děj Šostakovičovy opery je jako jízda tobogánem. Ani na chvíli se nenudíte. Když už se člověk otřepe z rytmicky pregnantních demonstrací pohlavního styku Katěřiny a Sergeje, přichází mordy. A Šostakovič je dávkuje v ďábelském tempu. Sotva doklepe svou smrtelnou zповěď knězi tchán Boris Timofijevič, otrávený Katěřinou jedem na krysy, vrací se z obchodní cesty předčasně jeho syn Zinovij Borisovič a nalézá svou ženu s milencem. Ti jej následně společným úsilím udusí. Aby byl zmar korunován o nový začátek, nemarní milenci příliš čas a míří rovnou ke svatebnímu oltáři.

Jenže, jak už to bývá, na každého jednou dojde. Dílo zkázy najde zdegenerovaný pijan (Rudolf Medňanský), který na nalezenou mrtvolu ve sklepě upozorní policejní posádku. Osud Lady Macbeth a jejího milence je zpečetěn. Poslední dějství se odehrává na Sibiři, kam jsou oba vrazi deportováni. Za neustávajícího sněžení, v otřesných podmínkách cesty Katěřiny k Sergeji nevyhasínají, ale Sergejova láska k ní klesá hluboko pod bod mrazu jako krutá sibiřská zima. Cynicky krutou Istí – pod vidinou soulože s novou vyvolenou – Sergej vymámí z Lady Macbeth pro trestankyni Sonětku (Anna Nitrová) punčochy. Poslední a smrtelná rána Sergeje Katerině však nezůstane bez finální pomsty.

Šostakovič vytvořil neobyčejně sugestivní obraz mentality jedné zapadlé končiny Ruska. Jeho Lady Macbeth je postava tragická, ale na rozdíl od mužských představitelů není skrzskrz temná. Skladatel v ní hudebně vyjádřil nesmírně složitý vnitřní svět s citovou vřelostí, hloubkou, roztoužeností, prostomyslností a nepoddajností. Vedle ní jsou její tři hlavní protihráči jen karikaturou mužů. Groteskně chamtivý Boris Timofejevič a jeho slabošský syn Zinovij Borisovič jsou figurky, jejich myšlenkový obzor končí tučností výtvarného a bezduchým plněním kupeckých povinností. Přitom by oba stáli o potomka, ale jsou naprosto neschopni pochopit citlivou duši Katěřiny. Nejtemnější postavou je však Sergej, který je stylizován jako Istivý, požitkářský, po mamonu dychtící donchuan. Jeho bezduché ukojování sexuálního pudu má v sobě animální maniakálnost, s níž se neštítí měnit cesty pro osobní prospěch. Šostakovičova hudba je geniální vizí panoptikálního světa, v němž vítězí jen torza skutečných citů a pravá láska je mrzačena a nucena k bestiálním činům.

Ve čtvrté premiéře se v roli Lady Macbeth představila lordanka Derilova. Bulharská sopranistka už několikrát přesvědčila (nejvýrazněji v Prokofjevově Ohnivém andělovi), že její hlas dramatické postavy zvládá a postupem let nabývá na průraznosti a síle. Sopranistka dosáhla schopnosti dramatických akcentů, přitom její hlas neztratil pružnost. Její vokál má výraznou a charismatickou barvu, kterou Derilova skvěle podpořila hereckým projevem. Její Lady Macbeth doslova září něčím oslnivým, její láska získává i přes dvě vraždy odstín jakéhosi mučednictví a vykoupení. Fenomenální hlasový fond jí umožnil vytvořit neobyčejnou charakterovou škálu od mladodramatických světle měkkých poloh k vážným dramatickým, kovově drsným odstínům plným vypjatých fortissimo a intenzivní energie.

Jejího milence vytvořil ve čtvrté ruský tenor Vadim Zapplechny, který disponuje kulatým a měkkým tónem v celém rozsahu. Zapplechny figuru svůdníka vytvořil se zvláštní brutalitou, více mu šly momenty, v nichž rozhodoval silou, než vyjádření milostných citů ke Katěrině. Nerozhodného, v otcovském vleku zabroděného slabocha Zinovije Borisoviče ztvárnil Josef Moravec. Jeho tenor svěže znějícími výškami a intonační přesvědčivostí postavě svědčil.

Skutečným pánem jeviště však ve čtvrté byl Martin Bárta v roli jeho otce Borise Timofejeviče. Barytonista už mnohokrát přesvědčil, že dramatické negativní role jsou jeho parketou a nejinak tomu bylo i v premiéře Lady Macbeth. Už z pomalých, plíživých pohybů zlostného, nedůvěřivého a prohnitého tchána se dělalo úzko. Když k tomu ještě Bárta přidal svou zrudnou skepsi nad synovou nanicotostí a mělkým temperamentem, činil tak Bárta s velkou přesvědčivostí, s níž se rozhodl vykonat za syna to „potřebné“. Jeho potupný konec, když je Katěrinou otráven jedem na krysy, patřil k nejpůsobivějším obrazům, na rozdíl od méně zdařilé vraždy jeho syna na manželském loži, která vyzněla spíše komicky. Z dalších rolí na sebe upozornili nejvíc Lukáš Zeman jako starý příručí, kněz Martina Gurbaľa a zbídačený mužík s pohybově skvělým Rudolfem Medňanským.

Šostakovič však i v malých postavách vytvořil pronikavé psychologické portréty ruského obyvatelstva, proto nutno zmínit také skvělou Veroniku Holbovou v roli Axiňji, Sonětku Anny Nitrové či starého trestance Bogdana Kurowského.

Scéna Daniela Dvořáka a kostýmy Marty Roszkopfové tentokrát tvořily poměrně ucelenou jednotu: byly laděny do klasické a tradicionalistické výrazové roviny, stylem i funkčností. Myslím, že by v této oblasti Šostakovičovi slušela objevenější aktuálnost, morální rozměr a psychologie davů se s odstupem let sice příliš nemění, ale realie ano.

Režie Jiřího Nekvasila se držela pevně libreta a představila sugestivní obraz pokryteckého Ruska, v němž lidé lžou a sledují svůj vlastní prospěch. Vítězí závist a zvířecí pud. Proto to propojení se světem lidí a zvířat v tanečně zdařilé choreografii myší. Tragická groteska, kterou Nekvasil podepřel zdůrazněním negativních emocí, však stejně dobře může fungovat také jako podobenství na české poměry a jejich ustrašenou malost, pokrytectví a krutou lhostejnost k jiným než vlastním potřebám. Jediný únik z Šostakovičova světa Lady Macbeth je smrt. Smrt jako vykoupení za to, že se život na zemi proměnil v peklo.

Snad nikdo tuto atmosféru v operních dějinách 20. století nedokázal hudebními prostředky evokovat sugestivněji než Dmitrij Šostakovič. Sluší se vyjádřit velký respekt

orchestru a sboru Národního divadla moravskoslezského, protože výkon to byl nesnadný a velmi přesvědčivý. Vedle rozšířené baterie žesťových nástrojů, které byly účelně umístěny v prvních lóžích a podpořily tak dramatické pasáže, podali skvělé výkony instrumentalisté všech sólově exponovaných partů v čele s hráčem na kontrafagot. Dirigent Jakub Klecker připravil hudební nastudování plnokrevné, dokázal rozeznít temnější zvukové barvy orchestru s neobyčejnou přesvědčivostí a pestrou dynamickou škálou. Ukázalo se, že označení operní hit je v případě Lady Macbeth naprosto oprávněné a adekvátní geniálnímu rozměru Šostakovičovy opery. Není špatné si skrze Lady Macbeth připomenout, že pozitivní hodnoty ani dnes ani v budoucnu nebudou nikdy mít na růžích ustláno, nikdy nebudou nic samozřejmého, ale že budou muset být vykoupeny spoustou utrpení.

Z d r o j :
<http://www.ostravan.cz/47007/zbesily-sex-a-vrazdeni-na-scene-ostravske-opery-lady-macbeth-mcenskeho-ujezdu-je-sugestivni-predstaveni/>